
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2008 (год. XVII), ISSN 0861-7902

Данута ГЖЕШЯК-ВИТЕК

АДРЕСАНТЪТ В „ПРОПОВЕДИ ЗА НЕДЕЛНИЯ ДЕН И ЗА ПРАЗНИЦИТЕ ПРЕЗ ЦЯЛАТА ГОДИНА” НА ПЪОТЪР СКАРГА

The article by Danuta Grzesiak-Witek presents the sender of „Sermons for Sunday and Saint Days throughout the Year” by Piotr Skarga. The material basis of this paper constitutes the issue from 1938: “Sunday Sermons from the First Sunday of Advent to Festive Tuesday (Part One)” and “Sunday sermons from Trinity to last Sunday after Whitsuntide (Part Two)” as well as “Ceremonial Sermons throughout the Year (Part Three)”. The sender appears on the pages of the work as a person having an impeccable character as well as moral and ethical nature. The sender shapes the moral profile in order to initiate the dialog with the listeners who are open to the words of the preaching sender worthy of their respect and trust. The article also turns our attention to other personal values of the sender – speaker’s emotional culture, and also to the importance of his versatile knowledge and education. The sender poses as the knower of the Bible. The preacher prevails over the listeners due to his knowledge of the subject matter and this makes the believers eager to participate in the dialogue. The sender’s statements are characterized by the suggestiveness of transmission. In the analyzed texts of sermons one can see the presence of the main Sender – God, whose messenger is the preacher.

Пъотър Скарга е не само емблематична фигура в полската барокова литература и култура, но и личност с много силен деятелен заряд¹, индуциран в словото. Той успява да осъществи явно влияние върху

обществения живот в Полша и формите на неговия контрол. Неговите „Проповеди в сейма” са пример за гражданска дързост и за жигосващо откровение по най-наболелите полски въпроси. Описвайки в алегоричен дух „болестите” на държавата си, той иска да спомогне за тяхното лечение, следвайки апостолството и целебната мисия на Христос – основния архетип за идентичността му на проповедник и личен морален образец. Морално-религиозното и гражданско-патриотичното мислене при Скарга са в хармонична симбиоза. Вярно е, че неговата ангажираност и ревност в словото могат да предизвикат и асоция с негативната сянка на агитационността, но това би било по-скоро оценка от дистанция, а не в контекста на времето на автора, когато цари духът на Контрареформацията и властват духовно-религиозни и граждански императиви. **Ефектът на въздействието на проповедта на Скарга поставя въпроса за същността и облика на адресанта, за връзката между адресанта и адресата, между автора-огласител на проповедта и неговата аудитория.**

Като проповедник и душепастир Пьотър Скарга се отнася с искрена грижа към паството си и е изключително взискателен към самия себе си. Той се старее да бъде близо до народа си и да бди над морално-религиозното му просвещаване и възпитание. Религиозният календар дава възможност тази грижа да придобие времева организация. Израз на това са „Проповеди за неделния ден и за празниците през цялата година” („*Kazania na niedziele i święta całego roku*”), публикувани за пръв път през 1595 г. Те съдържат изключително богати догматични знания и заедно с това учат как да се живее според правилата на християнската вяра. На страниците на Проповедите могат да се открият множество бележки, свързани със съвременната обществена ситуация, в това число – описание на трудната съдба на поданиците, на слабата централна власт и на несправедливите обществени отношения.

Настоящата статия си служи с изданието от 1938 г. на: „Неделни проповеди от първата неделя на Адвента до празничния вторник” (първа част) („*Kazania niedzielne od pierwszej niedzieli Adwentu do wtorku świątecznego*” (*pierwsza część*)), „Неделни проповеди от Деня на Светата троица до последната неделя след празниците” (втора част), („*Kazania niedzielne od dnia Trójcy świętej do ostatniej niedzieli po świątkach*” (*wtóra część*)) и „Празнични проповеди за цялата година” (трета част) („*Kazania odświętne przez cały rok*” (*trzecia część*))².

За отправна точка към представянето на адресанта на Проповедите ще приемем твърдението на Аристотел, че благородният характер на оратора винаги буди доверие и ако той успее така да се представи на своите слушатели, че те да започнат да му вярват, то той ще спечели верни последователи³. Аристотел поставя пред оратора етични изисквания и държи на това той да бъде наистина почтен, а не само да се представя за такъв⁴. Освен това, ораторът печели доверие не само на базата на това изпреварващо отношение, но и чрез своите доводи. Представената в текстовете на Проповедите личност на техния творец и огласител представлява идеална база за диалог със слушателите, които стават отворени към думите, бъдещи доверие и уважение.

Диалогичността е не само характеристика на контакта между адресант и възприемател, но и качество на личността на адресанта, свързано с морално-психологическата му нагласа и същност. Както отбелязва Г. Шивек, „диалогичният начин на говорене е правопрпорционален на диалогичната натура на оратора. Диалогичността не може да се реализира като нещо изкуствено: актьорство, поза, външен облик, приспособен към дадения момент. Тя е качество на автентичната, зряла личност, която се отличава с качества, предполагащи диалог, а именно: отвореност [...] емпатия [...], съдействие [...]”⁵.

Нека видим как Скарга формира своя морален силует.

1. Обучение на благоверните като задължение на проповедта

Скромността и смириенето на проповедника са огласени още на титулната страница на всяко от изданията на Проповедите⁶. Те се забелязват ясно и в редовете на уводното писмо-посвещение. Проповедникът осъзнава необходимостта да подготви слушателя за възприемането на своите проповеди⁷. Важен елемент, който помага за инициерирането на диалог между адресант и възприематели, това е признаването на общата им вяра: „[...] и когато те питат, кажи: моето име е християнин, а прозвището ми католик; едното ме назовава, а другото ме показва” (ППВ 526). **Размисълът върху истините на вярата представлява основа за започване на диалог, в който проповедникът, отправящ словото на проповедта към благоверните, заема доминираща, управляваща позиция спрямо тях като човек, задължен да ги обучава.**

Още във встъпителното слово към текста на Проповедите, обърнат към крал Зигмунт Трети, Скарга подчертава ролята на проповедника

като посланик на Божието слово, пазител на добродетели, охраняващ човешкия живот от грехове. *„Не можах да изкореня от човешките сърца греховете, за които споменах, не можах да присадя в тях боязън пред бога и набожност – как да не се боя тогава, след като за това съм изпратен?“* (ППНП 5).

Елементи от непосредствената характеристика на огласителя на Божието слово се появяват в текстовете на Проповедите. Препращайки към Евангелието на св. Марко⁸, проповедникът обявява обучението на благоверните за най-важно задължение на всеки свещеник (ПДВБ, с. 475).

В други проповеди се среща със следните декларации⁹:

1. *„Ние сме същевременно ваши слуги и свещеници, следовници на Йоан, които ви носят Христос и подготвят пътя Му към вашите сърца [...]“* (П2НА 25);

2. *„Но наравно с това съществува и несигурност: дали ще разкажем Евангелието и дали вие ще го слушате и изпълнявате, когато всички сме заплашени от греха.“* (ПДВБ 475).

Тези думи обосновават чистотата на авторските намерения. Тяхната безупречна моралност служи на почтенността на адресанта на проповедите. Моралността на авторската личност има неотменно значение за етоса на огласяваното слово.

2. Личностни достойнства

Още най-бележитите теоретици на реториката подчертават необходимостта от лична култура на оратора, а също и значението на неговото всестранно знание и образование⁹. Образът на адресанта на Проповедите е отражение на огласяваните от него добродетели, което прави словата и доводите му убедителни. Всред личностните достойнства на говорещия трябва да подчертаем неговия опит в делата, за които говори: *„Присъствайки на този урок, в първата му част с Божията помощ ще видим какви са кълновете на злото и как се посяват и поникват, и ако трябва да се оплевят, то кога, в какво време“* (П5НТК 141); *„Трудно е сега да говорим за всичко, но ще вземем необходимите знания и утеха“* (ППН 389).

Чрез своя изказ адресантът приема облика на благороден човек и лоялен християнин. Благодарение на представеното си морално ниво той лесно печели слушателите си, за които не е безразлично кой говори

и какви са неговите цели и намерения. Той ясно си дава сметка за това. Неговият морален авторитет му осигурява аудиторията.

3. Проповедникът като познавач на Библията

Огласителят на проповедите формира себе си като познавач на Библията. Познаването на Библията от страна на проповедника личи в начина на аргументиране в Проповедите. Добре обмислената система на аргументация, многобройните паралелизми и реторически амплификации представляват успешна форма на персвазия. Сред тях важна роля играят аргументите, почерпани от Библията¹¹. Ето как Скарга започва да обяснява разликата между Кръщението на св. Йоан и Кръщението на Исус Христос: „*За четворната разлика между Кръщението на Йоан и на Христос ни дава сведения Светото писание. Най-напред ще поставим тази разлика, че Йоан сам е причина за своето кръщение [...]*” (ПЗНА 38).

Знанието на проповядващия се простира в дълбочина по такъв начин, че създава впечатление за участие в събитията, които биват представяни. Той съпреживява тези събития: „*Този съд не може да бъде отложен, не може да има никакво милосърдие, милостта няма да му попречи да стане, милосърдието трябва или да замълчи, или отдалеко и напразно да плаче, а откровената и гола справедливост ще съди. На този съд и тялото ще възкръсне, и своята добра или лоша награда вземе според душата*” (ПНА 14).

Проповедникът взема връх над слушателите си чрез вгълбеното представяне на темата, което предполага и диалогизация от тяхна страна¹².

4. Сугестивност в предаването на посланията

Анализирайки семантичната и синтактична структура на изказа на проповедника, можем да открием как авторът постига решаваща сугестия върху слушателя. Според Богуслав Видерка „с понятието „сугестивност” си служим често, за да определим субективното усещане за въздействащи върху нас неосъзнати елементи на изкуството”¹¹. В настоящия случай субективното усещане засяга словесния изказ на проповедника.

В Проповедите сугестивността се разкрива в начина, по който агитационният статус на словото предопределя неговата стилистика. Проповедникът постига ефект върху своята аудитория чрез съответни

конструкции, стимулиращи и притеглящи вниманието на слушателите. Трябва да се отбележи, че при това сугестивността приема образа на честно и безкористо съветване. Репликите на проповедника детерминират потока на обмислянето от страна на слушателя, инициират рефлексии и предизвикват определено поведение. *„Както до ден днешен виждаме, много християнски царства паднаха под турското робство...”* – проповедникът обръща вниманието на слушателя на съществуващия въпрос, който има значение за започнатата проблематика, не принуждава, но подчинява на сугестията си чрез собствения си път на анализ.

Въпросът за сугестията е толкова важен, че в теорията на реториката тя представлява едно от трите типа езикови средства, въздействащи на различно ниво върху съзнанието на слушащия¹³. Пишещият се води от представата за виртуален диалог. Във виртуалния диалог ролята на възприемателя е значителна и оказва влияние върху текста на проповедите¹⁴. Сугестията възниква не само от конструирането на изказа, ала също така от убеждението във възможността да се стимулира вниманието на възприемащия. Можем да направим извод, че в такъв случай слушателят става отворен за сугестията на проповядващия.

5. Йерархичната система на проповядващия

Композиционните елементи на всички проповеди остават в съгласие с естествената консекутивност и причинно-следственост. Нарацията, водена от позицията на автора, придобива монологичен характер: *„Аргументирането и отправянето на упреци контролира нарацията чрез рефлексията върху религиозната проблематика. Метаезиковите допълнения сцеляват текста на различни нива в сферата на съпоставителния парентетичен изказ”*¹⁵. В анализиранияте Проповеди бива обозначено присъствието на Главния адресант Бога, обявяващ за човека волята си. Инициативата за проповядването произхожда от Бога, проповедникът не определя сам себе си за посланик на словото, явено в Светото писание. Той поема и изпълнява Божия повеля, старайки се да огласи и извести важни за аудиторията сведения, произхождащи от Главния адресант. З. Адамек счита Бога за Първостепенен субект на проповядването, затова интерпретира Неговото слово в категориите на изключителната тайна. *„Когато Бог проговаря на човека, той го отличава от останалите и чрез него отличава неговото семейство, племе,*

народ. Словото на бога твори нов тип общност, събира около себе си хора, така както пастирът събира овцете.”¹⁶

Проповядващият осъзнава свръхестествената трансцендентна мисия на словото и своето посредничество в комуникацията между Бога и хората. Той е човек, напълно изпитал върху себе си законите на реалността, която проповядва, сам е ангажиран с нея, свидетелства със собствения си живот за това, което говори. Не е обикновен човек, призван е от Бога да бъде посланик („*напред иде този, който носи истинското Евангелие, който сам не би се врекъл на тази служба, ако Господ Бог не го беше изпратил и не му беше заповядал*”), в началния период на своето проповядване той е съпровождан от чудеса („*истинските евангелисти в началото са изпратени да правят чудеса, Бог им дава тази сила, за да гонят дявола и да лекуват болести*”), при това огласяваното учение е във всичко, изпълва всеки фрагмент от живота на проповедника („*третият знак за правотата на евангелиста е, че идва с това учение, което е навсякъде и във всичко*”). Над всичко стои подкрепата свише, от Божията ръка. Благодарение на тази необикновена помощ думите на проповедника вълнуват слушателя, при положение че въздействието върху хората и техните постъпки не е лесно нещо. Това не са човешки работи, сърцето да промениш и да влееш в него вярата и да насочиш хората към несвойствени и трудни за тях неща...¹⁷. Свещеникът, който си дава сметка за своето посланичество, непрекъснато моли Бога за милост към себе си и другите посланици на Божието слово: „*Боже, дай ни също трохица от това щастие да можем да въведем в празниците и приемането на Христос чрез милостта и Сакраментата!*” (П2НА 24).

Сигналите за участието на Главния адресант имат извънредно значение, тъй като слушателят вниква много по-внимателно в съдържания, мислени като произхождащи от Бога, отколкото в тези, които са свързвани само с авторството на проповедника. Освен това проповедникът в името на Бога става слушател за човешките въпроси, поставяни от благоверните. Трябва да умее добре да ги чува и да насочва питащите към отговор, съдържащ се в Божието слово.

6. Заключение изводи

Адресантът на „*Проповеди за неделния ден и за празниците през цялата година*” се явява на страниците на творбата като образ с непо-

рочен характер, с етична природа. Благодарение на признанието, което постига от страна на своите слушатели, той може да осъществи диалог с тях. За основно свое задължение адресантът-проповедник счита обучението на благоверните, основа за това е общата вяра. Адресантът се отличава с всестранно знание и образование. Голяма роля играе притежаваният от адресанта опит по въпросите, които са основен предмет на неговата работа, но знанията на свещеника засягат преди всичко задълбоченото познаване на Библията. Изказът на адресанта е сугестивен и влияе върху адресата чрез съответни конструкции, предполагащи повече сугестивност. В анализирания текстове личи присъствието на Главния адресант – Бога, чийто посланик е проповедникът.

Списък на съкращения:

ППНП – *Предговор към Проповеди за недения ден и за празниците през цялата година (Przedmowa do Kazañ na niedzielę I święta całego roku)*

П1НА – *Проповед за първата неделя на Адвента (Kazanie na pierwszą niedzielę Adwentu)*

П2НА – *Проповед за втората неделя на Адвента (Kazanie na pierwszą niedzielę Adwentu)*

П3НА – *Проповед за третата неделя на Адвента (Kazanie na pierwszą niedzielę Adwentu)*

П4НА – *Проповед за четвъртата неделя на Адвента (Kazanie na pierwszą niedzielę Adwentu)*

ППВ – *Проповед за празничния вторник (Kazanie na pierwszą niedzielę Adwentu)*

ПДБВ – *Проповед за деня на Божественото възнесение (Kazanie na Dzieñ Wniebowstapienia Pañskiego)*

П5НТК – *Проповед за петата неделя след Тримата крале (Kazanie na piątą niedzielę po Trzech Królach)*

36НТК – *За шестата неделя след Тримата крале (Na szóstą niedzielę po Trzech Królach)*

ПП1В – *Проповед за Пътеводната неделя, първа след Великден (Kazanie na przewodnią niedzielę, pierwszą po Wielkanocy)*

БЕЛЕЖКИ

¹ Славата на Скарга е свързана преди всичко с авторството на „Жития на светците” (1579 г.) и „Проповеди в сейма” (1597). Други значими негови произведения са: „Братството на милосърдието” (1588), „За единството на църквата” (1590), „Проповеди за седемте сакраментата” (1600), „Срамът на арианите” (1604), „Проповеди според случая” (1610).

² Ползваното издание притежава богат апарат от бележки и обяснения, съществени за настоящата проблематика.

³ Вж. Buchheit V., *Untersuchungen zur Theorie des Genos epideiktikon von Gorgias bis Aristoteles*, München, 1960, с. 130.

⁴ „Убеждението, дължащо се на характера на оратора, се ражда тогава, когато речта е произнесена по такъв начин, че звучи достоверно. [...] Убеждението трябва да се основава не на предварително мнение по темата на говоренето, а да произтича от самата реч”. Aristoteles, 1988, *retoryka-Poetyka*, превод Н. Podbielski, Warszawa, 1988, с. 67.

⁵ Вж. Siwek G., *Przepowiadać skutecznie. Elementy retoryki kaznodziejskiej*, Kraków, 1992, с. 124–126.

⁶ Скромността се проявява още в поставянето на заглавието на творбата пред името на автора, който поставя значимостта на направеното над значението на личността си. Помествайки по този начин името си, Скарга се съобразява с издателската конвенция на своето време. (Вж. Sitkowa A., *Tytułu pokornego używał. Sposoby określenia autorstwa w starodrukowych edycjach Piotra Skargi*, [w:] Zyska W., (red.), *Studia bibliologiczne*, t. VII: *Historia – biblioteka – silesiaca*, Katowice, s. 42–51.)

⁷ Бележки, свързани с ролята на писмото-посвещение за спечелването на благоразположението на слушателя, има в: Grzesiak-Witek D., *List dedykacyjny „Kazań na niedzielę i święta całego roku” Piotra Skargi w funkcji captatio benevolentiae* (под печат). Предмет на тази статия е функцията на „писмото-посвещение” в „*Kazania na niedzielę i święta całego roku*” на Пьотър Скарга. Писмото-посвещение има за цел да спечели благосклонността на краля и придворното обкръжение към проповедите.

⁸ В посоченото евангелие Исус Христос се обръща към учениците си: „Идете по целия свят и огласете Евангелието за всяко творение. Който повярва и приеме кръщението, ще бъде спасен; който не повярва, ще бъде [...]” (Евангелие от Марко, 16; 15–17).

⁹ Задължението за огласяване на Божието слово е възложено на всички поколения проповедници. В „*Wykład zasad kościelnej wymowy*” четем: „Днешните свещеници, подобно на Църковните отци и както преди тях апостолските ученици, имат за задача да съобщят на благоверните добрата новина, такава, каквато е останала в живата църковна проповед (в традицията), и освен това –

предавана чрез вдъхновените книги на двата Завета” (*Pilch Z., Wykład zasad kościelnej wymowy*, Poznań, 1958, s. 293).

¹⁰ Изократ подчертава, че „...този, който иска да убеждава другите, не трябва да изоставя работата над собствените си добродетели, но най-голяма тежест трябва да пада на придобиването на възможно най-похвално мнение [...] и колкото по-силно желае да убеди слушателите си, толкова повече трябва да се старее да бъде най-благороден и да спечели добра слава сред съгражданите си” (вж. *Maykowska M., Motyw moralności mówcy w w praktyce i teorii retorycznej, „Eos”, 1963, s. 260*).

¹¹ За аргументацията на истините на вярата вж. *Grzesiak-Witek D. Sposoby argumentacji prawd wiary w „Kazaniach na niedzielę i święta całego roku” Piotra Skargi*, W: *Rożek L., Czajkowska A. (red.) Język religii. Konstrukcje i dekonstrukcje*, t. VI, Częstochowa, 2006, с. 327–345.

¹² Вж. *Wyderka B., Sugestywność w kazaniach Adama Gdaczusza, Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Językoznanstwo XIII, 1991, s. 511–518*. Видерка изследва сугестивността на посланието на адресанта в проповедта върху примери от проповеди на Адам Гдаций. Сред изследваните средства за постигане на сугестивност могат да се посочат: модификатори на изразителността, експлицитиране на граматични значения, фигури, конструиране, амплификация и ректификация, градация и др. В настоящия текст, с оглед на ограничения му обем, не са разгледани в пълнота средствата за постигане на сугестивност.

¹³ Освен сугестията, като други две основни реторически средства Я. Мистрик определя интелектуалната персвазия и средствата за емоционално въздействие (*Mistrík J., 1980, Rétorika, Bratislava, 1980, с. 69*).

¹⁴ Повече по този въпрос е отбелязано в: *Grzesiak-Witek D., Wyznaczniki dialogu w Kazaniach niedzielnych Piotra Skargi*, [w:] *Rożek L., Jabłoński Sz., (red.), Kultura tworzona w dialogu cywilizacji Europy*, t. III, Częstochowa, 2003, s. 171–183.

¹⁵ Анализ на нарацията на една от разглежданите проповеди е направен в: *Grzesiak-Witek D., Kazanie jako dyskurs (na przykładzie Kazania na czwartą niedzielę po Trzech Królach Piotra Skargi)*, „*Studia Filologiczne 3*”, *Rozprawy Wydziału Humanistycznego 3, Sandomierz 2004, s. 7-17*.

¹⁶ *Adamek Z., Homiletyka*, Tarnów, 1992, с. 46.

¹⁷ Вж. първата част на ПДБВ, озаглавена „За четирите знака на евангелистите и проповедниците и за този образ на вярата: възкачване на небесата”.

Превод: Маргрета ГРИГОРОВА